

УДК 340.12

Шевченко Олена Станіславівна – науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи, здобувач кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ РОЗУМІННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЛІДАРИЗМУ

Те, що людина вважає своїм життям, не належить їй повністю, і не перебуває суто в ній; воно є також поза нею; воно частково перебуває в інших людях і в навколишньому світі... Для того, щоб людина існувала і відчувала себе такою, необхідно, щоб певна кількість істот групувалась навколо неї і була гармонізована певним чином, щоб «Я» ... уявлялось їй в усі миті існування.

П'єр Леру

Висвітлено особливості формування та розвитку ідеї суспільної солідарності у світовій філософській думці. Окреслено основні соціально-філософські підходи до побудови ефективної системи соціального співробітництва.

Ключові слова: солідаризм; суспільна солідарність; суспільна консолідація; консенсус; соціальна гармонія.

За умов глобалізації та постіндустріального розвитку набуває актуальності питання цілісності держави, необхідною складовою якої постає соціальна солідарність. Таким чином, філософсько-політичний дискурс щодо цілісності, єдності та соціальної солідарності суспільства є обов'язковою передумовою його консолідації.

За умов глобалізації на передній план виходить питання про погодження та солідаризацію інтересів, цінностей і потенціалів усіх учасників суспільних відносин. Таким чином,

соціальна теорія солідаризму, для якої це питання є ключовим, набуває актуальності.

Сучасна Україна, яка сповідує демократичні цінності, вирішує завдання щодо пошуку та визначення власного оптимального і найбільш придатного шляху державного розвитку, ґрунтуючись на досвіді європейських держав, формуванні та подальшому розвитку системи соціального партнерства. Варто зазначити, що солідаризм, орієнтований на суб'єктність усіх членів суспільства, – це ідеологія спільного прориву, спільної творчої еволюції.

Визначення стратегії розвитку суспільних відносин і побудови ефективної системи соціального співробітництва є необхідними етапами цього процесу, недосконало проведені перетворення сучасної історичної доби в епоху інформаційно-технологічного розвитку вже спричинили соціальну і політичну нестабільність, що має руйнівні наслідки.

Для становлення та розвитку системи соціального партнерства в Україні вже було здійснено низку досить важливих кроків. Проблема збереження цілісності суспільства, пошук консолідуючих чинників є провідними напрямками в державотворенні соборної України.

Урахування труднощів у соціальній сфері, прагнення їх подолати, а також наявність проблеми щодо спроможності відповісти на глобалізаційні виклики привертають увагу і представників влади, і науковців, і широкого суспільного загалу.

Аналізу солідарності та солідаризму присвятили свої дослідження теоретики українського національного руху М. Сціборський та О. Бойдуник, а пізніше – В.-Ю. Данилів. Вони критикували лібералізм і соціалізм, розглядаючи солідаризм як альтернативу цим доктринам.

Щоб розпочати дослідження солідаризму в контексті розбудови соборної України, необхідно розглянути поняття солідарності, яке є основою концепції. На думку В.-Ю. Даниліва, солідарність – це усвідомлення спільної мети та відповідальності. Людина – колективна істота, а отже солідарність – це органічна властивість людських істот, які живуть у тій чи іншій соціальній групі. Індивід, який не приймає корпоративних правил, «випадає» із соціуму, що швидше можна описати як аномалію.

Солідарність еволюціонувала паралельно з розвитком людства, а її етапи можна зіставити з марксистською концепцією історії. Оскільки першою формацією, у якій опиняється людина, є родина, то перший тип солідарності можна визначити як родинну (сімейну) солідарність. Так, родина – це «... перше місце, де у своїй соціальній функції виявляється солідарність. Тут зв'язок солідарності найяскравіше засвідчують кровні узи. Зв'язок між чоловіком і жінкою, батьками й дітьми на цій першій і природній стадії співжиття має важливе значення для формування подальших соціальних структур» [1, с. 99]. Родина є однією з найвищих традиційних цінностей українців.

Наступним етапом є родова солідарність. У новітньому європейському житті значення роду занепало, проте на інших континентах, особливо в первісних народів, рід досі відіграє важливу роль. Усвідомлення кровної спорідненості з певною людиною викликає мимовільне почуття єдності та солідарності з нею. Незважаючи те, що поняття роду (родини) в сучасних умовах утратило первісне значення, в українській культурі поняття роду залишається глибоко сакральним.

З розвитком людства кровне споріднення слабшає, залишається лише усвідомлення спільного походження. Племінна солідарність виявляється в тому, що всередині групи індивіди відчувають захищеність. Відповідно, дбаючи про безпеку цілого, кожен дбає й про власну безпеку. Таким чином, зароджуються перші соціальні зобов'язання й норми.

Передумовою переходу одного або об'єднання декількох племен у народ є біологічна, культурна, політична єдність. «Кров» відступає на задній план, але це не загрожує єдності соціального утворення. Спільність мови, території, традицій, звичаїв, побуту забезпечують не лише існування, а й подальший розвиток народу аж до виходу його на рівень нації в модерному розумінні цього поняття.

Так, В.-Ю. Данилів досить метафорично охарактеризував цей процес: «Спираючись на значні зусилля й солідарну працю, століттями, навіть тисячоліттями, формувався великий твір, ім'я якому – нація» [1, с. 100].

Новітня держава так чи інакше солідаризує людей. Інститут громадянства надає захист, але водночас наділяє обов'язками. Головним об'єднуючим фактором тут постає духовна єдність.

В. Сауер влучно зауважив: «Народ дає кров, держава – тіло, нація – дух» [1, с. 101].

Ідея солідарності не є новою, оскільки у тій чи іншій формі вона існувала ще в добу античності. У світовій філософії провісником солідаризму був Мененій Агріппа зі Стародавнього Риму. У притчі про частини тіла він висловив думку про те, що їм не варто ворогувати. Уявлення про народ як живий організм наявне також у Платона, який розрізняв «людину малу» (індивідуум) і «людину велику» (народ). Ще ясніше ідею народу як живого організму виражено у значно давніших індоарійських «Законах Ману», де народ представлений людиною, а його соціальні верстви (варни) – органами цієї людини. Так, наприклад, римський імператор Марк Аврелій (роки правління – 161–180 рр. до н. е.) писав: «Те саме відношення єдності, яке мають між собою з'єднані частини тіла, мають між собою і розумні створіння, оскільки вони, хоч і відокремлені один від одного, але створені для того, щоб виконувати спільну працю. У цьому розумінні люди функціонують як частини тіла – заради цілого». Це поняття було добре відоме і римській юриспруденції.

У межах філософських роздумів про дружбу, взаємодопомогу, подібність і відмінність як діалектичні витoki соціальної цілісності та розвитку Арістотель вважає, що дружба, з одного боку, можлива між подібними, а з іншого боку – усі, хто схожі між собою, не люблять один одного. Евклід, вдаючись до аналогій із природою, зазначав, що суха земля любить дощ, а обтяжене дощем небо з пристрасною шаленістю виливається на землю. Геракліт стверджував, що гармонія народжена з відмінності, а суперечність – це закон будь-якого становлення. Отже, ще в часи античності було закладено дуалістичне розуміння соціальної солідарності, а саме: солідарність зі схожості, і солідарність, що впливає з відмінностей.

Згодом філософськими витокami інтегративних суспільних концепцій в історичному аспекті стають теорії англійських науковців XVI–XVII ст. Т. Гоббса і Дж. Локка. На думку Т. Гоббса, саме формуванню суспільних договорів, які окреслюють ціннісно-ідеологічні та нормативні засади й забезпечують порядок і регулюють суспільну взаємодію, відбувається становлення суспільства та цілісне, злагоджене його функціонування [2, с. 62–63].

Важко не погодитись і з думкою видатного французького дослідника О. Конта щодо ідеалів солідарності людей і соціальної злагоди. Науковець протиставляє егоїстичні почуття людей альтруїстичним, наголошуючи на тому, що останні сприяють творенню «істинної людської асоціації» та укріплюють суспільну солідарність. Таким чином, О. Конта вважають основоположником соціологічної традиції в дослідженні соціальної солідарності, яку він описує за допомогою термінів «консенсус», «соціальна гармонія» і «злагода».

Заслуговує на увагу й позиція О. Конта, що визначає термін «консенсус» як найвищий ступінь розвитку і специфіки соціальної солідарності, які досягнуто на рівні соціуму [3, с. 139].

Особливо значущою стала соціально-політична концепція солідаризму (Л. Буржуа). Вона, прийшовши на зміну попередній теорії індивідуалізму, оголосила первинним фактором життя і діяльності солідарність його членів, зорієнтувавши тим самим на створення гармонійного суспільства.

Принцип солідарності, згідно з теорією Л. Буржуа, полягає в тому, щоб змушувати тих, кому в житті пощастило більше, повертати свій «борг» тим, кого фортуна скривдила. Таке розуміння принципу солідарності сприяє соціальній справедливості – брати в тих, хто користується благами в надлишку, і віддавати тим, хто їх потребує.

На основі дуалістичного розуміння солідарності Л. Буржуа формує теорію квазі-контракту, зробивши спробу надати ідеї солідарності юридичної форми. Окрім того, що природна солідарність має тенденцію бути несправедливою, вона виключена з моделі «квазі-контракту», який ґрунтується на принципі фактичної солідарності, тобто такої, що наявна в повсякденному житті соціуму. Дослідник вказує на принцип добросусідства, який передбачає фактичне єднання, що закономірно спонукає до солідарної та спільної діяльності.

Інший француз, соціальний філософ Ш. Жід (1847–1932 рр.) описував солідарність у просторі та часі. На його думку, солідарність у просторі – це перший рівень солідарності в часі. Між людьми, які оселилися на одній території, виникає тісний контакт. Йдеться про однакову місцевість, ідентичний клімат, подібний спосіб виробництва продуктів харчування. Поступово характер усіх життєвих процесів створює солідарну свідомість спільноти.

Рівень солідарності в просторі може бути різним. Спільність мешканців села – перша форма, де принцип солідарності виявляє себе особливо чітко. З іншого боку, солідарність у часі пов'язує мертвих із живими завдяки спільній традиції та культурі, оскільки ще в давнину солідарність реалізувалася в спільних діях, освячених законами, релігією та звичаями.

Наступна функція солідарності полягає в тому, що вона слугує силою, здатною консолідувати суспільство. Її завдання – узгоджувати суперечливі інтереси різних членів суспільства, гуртувати суспільство для досягнення спільних цілей. Спільними цілями для суспільства є ті, що гарантують його існування та гармонійний розвиток, чого можна досягти лише шляхом солідарної взаємодії, яка ґрунтується на ідеї справедливості.

Певною мірою ідеї українського національного солідаризму висловлював Т. Шевченко. У своїх творах поет окреслював недоліки розділеного соціуму, духовно збіднілої еліти, класового егоїзму та відсутність відповідальності: «Доборолась Україна до самого краю. Гірше ката свої діти тебе розпинають» [4, с. 146]. Як приклад він наводить ідеалізований устрій Козаччини, змальовуючи втрачений ідеал соціальної гармонії та національної величі: «Було колись в Україні ревіли гармати; було колись запорожці вмлі панувати» [4, с. 37]. Т. Шевченко пророкує, що загальна солідарність забезпечить нащадкам світле майбутнє. Практично в кожному творі видатний поет закликає українців бути спільниками – не ділити життя й Батьківщину, а разом прагнути до загального блага. У часи національного поневолення Т. Шевченко пропонує українцям застосувати силовий метод зміни наявного соціального стану («повставати й рвати кайдани»). Як солідаристичний ідеал пропонує «сім'ю вольну, нову», а сім'я та кровна спорідненість є першим етапом суспільної солідарності.

Надалі різноманітні концепції солідаризму в українській філософській думці ширились й розвивались. Після фіксування поняття «народний дух» (Т. Шевченко, М. Куліш) у XIX ст. ідеї українського солідаризму висловлював С. Подолинський, зокрема в книзі «Праця людини та її ставлення до розподілу енергії» (1880 р.). Невдовзі виникли такі поняття, як «колектократія», «конкордизм» (В. Винниченко), «класократія» (В. Липинський), «націократія» (Ш. Сціборський), «національний

солідаризм» (П. Боярський). Вони містять фактично критику капіталістичного – класового устрою, і пропонують ідеал національного та соціального устрою, який співзвучний з ідеями західного «класичного» солідаризму.

Значний внесок у розроблення поняття «соціальної солідарності» належить видатному вітчизняному науковцю ХХ ст. П. Сорокіну. У монографії «Соціологічний етюд про основні форми суспільної поведінки і моралі» автор наголошує на тому, що всі соціальні групи, як надіндивідуальні одиниці є організованим середовищем з єдиними шаблонами поведінки та розумінням належної, забороненої та рекомендованої взаємодії членів групи. Покарання й нагорода постають засобами суспільного впливу, що стримують або притискають внутрішню групову боротьбу, та підтримують «замиреність» соціального середовища. П. Сорокін робить висновок, що внутрішньогрупова роль покарань і винагород полягає у творенні, збереженні та зміцненні внутрішньогрупової солідарності, у попередженні й перешкоді її розпаду, придушенні взаємної неприязні та боротьби, а також у приведенні її антагоністичних елементів до спільної моральної єдності, цілісності, що досягається за допомогою корегуючого впливу санкцій [5, с. 149]. Таким чином, П. Сорокін вважає солідарною ту взаємодію, за якої одна сторона прагне підштовхнути іншу до спільних дій для втілення єдиної мети.

У філософсько-теоретичній галузі на сучасному етапі аналіз солідаризму з його інтерпретацією до українських реалій здійснюють О. Шморгун, який досліджує інтелектуальні корені українського солідаризму, В. Сікора та Е. Заграва, які критикували існуючу економічну модель, обґрунтовували солідаризм як її альтернативи. Однак солідаризм поки що не надто цікавить українських науковців, а серед широкого загалу населення є мало відомим.

Сутність вчення професора Оксфордського університету Т. Гріна полягає в тому, що суспільство має обов'язки щодо своїх членів і навпаки. На думку дослідника, право повинно бути побудовано на системі прав і обов'язків як особи, так і суспільства, тобто складатись із двох елементів. Перший – це заявка на свободу дій, яка є результатом бажання людини проявити свої внутрішні сили та здібності. Водночас це бажання саме по собі не виправдовує права, оскільки обов'язково повинно

враховувати такі самі законні бажання інших людей. Другим елементом є суспільне визначення прагнень конкретної особи, впевненість у тому, що її вільна діяльність відповідає суспільному інтересу. Водночас суспільний інтерес є комплексом інтересів окремих осіб. «Право, – писав Т. Грін, – є витребуваною та визнаною владою, що відповідає благу суспільства» [1].

Солідарність і боротьба за існування діють у суспільстві паралельно. У зовнішніх діях домінує елемент боротьби, а у внутрішніх – солідарності. Зовнішня боротьба того чи іншого соціального утворення посилюється завдяки солідарності. Те, що принцип солідарності всередині такого соціального утворення має першість щодо боротьби, засвідчує такий приклад: багато разів в історії спостерігалася ситуація, коли політичне протистояння розколювало ту чи іншу країну, однак у разі війни більшість громадян, незважаючи на свою партійну, соціальну та класову приналежність, спільно виступали проти ворога. У цьому контексті варто згадати слова німецького імператора Вільгельма II, проголошені в 1914 р.: «Я більше не знаю жодної партії, я знаю лише Німеччину» [6].

Щодо визначення ролі держави у вченні солідаризму, то суспільна гармонія забезпечується розумним регулюванням правових відносин між окремими індивідами. Вважаємо правильним, що держава забезпечує виконання справедливого перерозподілу соціальних благ, через установлені норми права. Згідно з теорією солідаризму, держава є необхідною і найвищою формою людського співжиття. Економіка солідаризму не має на меті збагачення заради збагачення, а вбачає її у забезпеченні добробуту кожного індивіда. Іншими словами, у солідаризмі держава не залишає індивіда наодинці зі світом праці та грошей. Солідаристична держава прагне підтримати тих, хто не може впоратися з економічною боротьбою за виживання, яка характерна для лібералізму. Однак це не стосується тих, хто не хоче працювати. У такому разі виконує роль стимулятора для паразитуючих членів суспільства з метою стимулювати їх на працю для власного й загального добробуту. Концепція солідаристичної держави подібна до соціалістичної, але на відміну від соціалізму, на вершині її ієрархії стоїть не загальне, а гармонія між загальним й індивідуальним.

Підбиваючи підсумки, викладене варто зазначити, що огляд філософських підходів до вивчення питання соціальної солідарності, виявився корисним, оскільки збагатив нас уявленнями про ідеї солідарності, датовані ще періодом античності. На їх базі ми прослідкували зміни, які відбулися в змісті солідарності тих часів до сучасного етапу. Варто зауважити, що спільним моментом є те, що солідаризм спрямовано на об'єднання розколотого суспільства в єдине ціле.

Подальше сходження українського суспільства потребує розвитку ідеології солідаризму, а отже демократичних засад, правових механізмів управління соціальними процесами. Ідеологія солідаризму в сучасних умовах України покликана стати провідною, а практика соціального партнерства – реальним втіленням її у державні процеси. Саме ці засади спроможні допомогти Україні стати однією з провідних демократій Європи. Правовий солідаризм – це свого роду суспільний ідеал, у центрі якого перебуває ідея солідарності, тобто співробітництва в здійсненні влади різних соціальних верств і груп, що беруть участь у політичному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилів В.-Ю. Солідарність і солідаризм / пер. з нім. І. Андрущенко і Д. Павлюк. – Київ : Academia, 2000. – 152 с.
 2. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / за заг. ред. В. М. Пічі. – Київ : Каравела, Львів : Новий світ, 2000, 2002. – 480 с.
 3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Ф. Тьоніс. – Київ : Дух і літера, 2005. – 262 с.
 4. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Київ : Дніпро, 1999. – 672 с.
 5. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
-